

چشم‌انداز روابط فرهنگی و سیاسی ایران و پاکستان در بستر زبان و ادب فارسی و راه‌های تقویت آن

ایرج تبریزی

مدرس دانشگاه و صدا و سیما

مقدمه

حقیقت این است که درباره اهمیت زبان و ادب فارسی و نقش آن در پیشرفت و رشد تاریخ و تمدن مسلمانان شبه قاره و دین مبین اسلام فراوان بحث شده است. زبان فارسی زبان مردم منطقه است و برای آنان زبان بیگانه و نامأنوسی به‌شمار نمی‌رود.

اندیشمندان و عالمان این منطقه در رشد و ترویج و گسترش آن نقشی چشم‌گیر داشته‌اند. بنابراین زبان فارسی فقط زبان ملت ایران نیست، بل سرمایه‌ای بس عظیم و معنوی است که میراث مشترک ایران و پاکستان از طریق آن شایان دسترسی است.

بحث اهمیت و اعتبار زبان فارسی، بحثی است که درباره آن کتب و مقالات تحقیقی متعددی نوشته شده است و در این مقاله بر اهمیت آن تأکید نمی‌شود، بل باید با درنظر گرفتن وضع امروز و نقش و کارایی و جایگاه زبان فارسی در منطقه، راههای رشد و توسعه آن مورد بحث و بررسی قرار گیرد و به تحلیل انگیزه‌های معنوی برای رشد این زبان و ادبیات آن پرداخته

شود. باید بررسی کرد که چرا و به چه انگیزه‌ای مسئولان جمهوری اسلامی ایران و پاکستان به زبان فارسی و گسترش آن عنایت ویژه دارند.

بی‌شک، زبان فارسی زبان رسمی پاکستانیها نیست، زبان اردو زبان ملی آنان است. زبان سیاست یا محاوره‌ای مردم مسلمان پاکستان هم نیست. پس جای سؤال است که کاربرد زبان فارسی در این کشور چیست؟ از جمله پاسخهای طبیعی این است که در کشور پاکستان، زبان فارسی می‌تواند زبانی مطرح باشد. وقتی به زبانهای دیگر توجه می‌شود، شایسته است که به زبان فارسی نیز بیشتر توجه شود. این زبان قطعاً علاقه‌مندان و طرفداران فراوانی، به‌ویژه میان استادان و دانشجویان پاکستانی دارد، ولی این فقط کافی نیست. بل نکته دیگر این است که منابع فرهنگی و پیوستگیهای فرهنگی پاکستان و شبه‌قاره، عمدتاً به زبان فارسی است؛ نه فقط شعرا و ادبا به زبان فارسی شعر می‌سروده‌اند و می‌نوشته‌اند، بل زبان فارسی، زبان عرفا، دین و علم بوده است و بزرگان منطقه کتب فراوانی درخصوص هیئت، پزشکی، علوم و ریاضی به فارسی نوشته‌اند.

کتابخانه «داتا گنج‌بخش» در اسلام‌آباد، شاهی است که حکایت از میراث مشترک ایران و شبه‌قاره و پاکستان می‌کند. پس یکی از انگیزه‌های توجه به زبان فارسی، کشف کلید و بازیابی منابع فرهنگی پاکستان است. این انگیزه تقویت شده و روز به روز به آن توجه می‌شود. البته کشورهای بی‌ریشه‌ای کوشش می‌کنند که اشتراکات فرهنگی ما را کم‌رنگ جلوه دهند. ما باید تلاش کنیم تا ریشه پیوندهای معنوی را پاسداری کنیم و پرداختن به چنین کاری جز با توجه به زبان فارسی ممکن نیست. آثار مرحوم میرسید علی همدانی، به تمامی فارسی است و از طریق زبان فارسی دسترسی به چنین آثار با ارزشی امکان‌پذیر است.

مسئله دیگر، پرداختن به مباحث علوم انسانی است که امروزه توجه جهان را به خود جلب کرده است. اگر در قرون ۱۸ و ۱۹ میلادی، علوم و فناوری مورد توجه بود، در زمان حاضر اندیشه‌ورزان و دانشمندان به این نتیجه رسیده‌اند که دستیابی به فناوری پیشرفته هدف غایی نیست، بلکه نیازهای معنوی قابل اعتنا است. توجه به مسئله تحقیقات و فرهنگ، همچون روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و جز آن در عصر حاضر، محسوس است. مردم این منطقه منابع و ذخایر معنوی چشم‌گیری در این شاخه‌ها دارند که قسمت اعظم آن به زبان فارسی است. گو

اینکه بخشی از آثار ایرانیان نیز به زبان عربی است. کتب معتبر و ارجمند فراوانی از بزرگان ایرانی به زبان عربی نگاشته شده است.

پس، توجه به مقوله زبان و ادب فارسی در پاکستان موضوعی نیست که بتوان آن را به دست هوس بازی و سیاسی کاری رها کرد و حاصل تحقیق و تتبع چند صد ساله را به بوتۀ فراموشی سپرد و نسل حاضر را از فواید آن بی بهره گذاشت.

قدر مسلم هدف این سمینار نیز توجه به مسائل و مشکلات زبان فارسی با توجه به انگیزه های یاد شده و جمع آوری تجربیات بخشهای فارسی دانشگاه ها در مقاطع مختلف دانشگاهی است که امید به خدا به اهداف یاد شده برسند.

بستر زبان فارسی چشم انداز همکاریهای منطقه ای

زبان فارسی، زبان چهار کشور این منطقه است و همین زبان فارسی ابزار بسیار مهمی است که ده کشور منطقه نیز آن را وسیله ارتباط فرهنگی و سیاسی خود با یکدیگر یا زبان فرهنگی متعلق به خویش می دانند. کشور پاکستان برای تقویت روابط خود با این کشورها می تواند به زبان فارسی اهمیتی به سزا بدهد. زبان فارسی نیز ابزار بسیار مناسبی برای تحقق اهداف سیاسی و فرهنگی این کشور است.

انگیزۀ بعدی، کاربرد سیاسی- اقتصادی زبان فارسی است. برقراری روابط سیاسی و دیپلماتیک و دسترسی کارشناسان سیاسی و اقتصادی به آثار اندیشمندان و متخصصان امور سیاسی و اقتصادی ایران جز آشنایی با زبان فارسی و تقویت آن ممکن نیست.

علت دیگر، ارتباط تنگاتنگ زبان اردو با زبان فارسی است. زبان اردو به گفته پاکستانیها، دختر زیبای فارسی است. شصت درصد کلمات اردو از فارسی گرفته شده است. اردو زبانان پاکستانی به آسانی می توانند زبان فارسی را بیاموزند، بفهمند و افکار خود را با این زبان به دیگران انتقال دهند.

تصور بسیاری از صاحب نظران و نگارنده، به تجربه، این است که بخشهای فارسی دانشکده ها و دانشگاه ها به تهیه و تدوین کتبی که بتواند پاسخ گوی نیازهای امروزی باشد، مبادرت

ورزند و فارسی‌آموزانی را با این هدف آموزش دهند. به این مسئله باید توجه جدی شود. نمایندگی‌های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در چند شهر پاکستان، از جمله پیشاور، به نیاز زبان فارسی التفات دارند.

بخش فارسی مرکز تحقیقات با روسای بخشهای فارسی رابطه و همکاری داشت و با امکانات موجود در راه بهبود وضع آموزش بخشهای فارسی می‌کوشید. «مجله دانش» هم از ابتدای سال ۱۳۷۵ به مجموعه مرکز تحقیقات پیوست و فعالیتش تا امروز استمرار داشته است و آثار فکری و قلمی بسیاری از اندیشه‌ورزان پاکستانی در آن منتشر می‌شود. نگارنده نیز سیزده مقاله در آن به چاپ رساند، که در اصل، این نشریه سخن‌گوی فارسی‌زبانان پاکستان است.

متأسفانه برخی از مغرضان یا ناآگاهان سعی می‌کنند بین دو زبان فارسی و اردو در کشور اسلامی پاکستان رقابت ایجاد کنند. در صورتی‌که عربی زبان دوم کشور اسلامی ایران است و این زبان به گفته شهید بزرگوار، مرتضی مطهری، زبان کتاب و بین مسلمانان مشترک است؛ نه زبان قوم عرب یا جای دیگر. زبان خدا و اولیا و اصفیا و عبادالله و ائمه معصومین علیهم‌السلام است. بدون التفات به زبان عربی دسترسی به زبان فارسی نیز مشکل است. در واقع فارسی و عربی مکمل یکدیگرند. البته برای استخراج رهنمودهای اسلام جهت نجات مردم از بحرانهای فکری، زبان فارسی در این منطقه از جهان اهمیت بسیار دارد. اگر محققى درباره تاریخ منطقه تحقیق کند، آیا بدون دانستن زبان فارسی تحقق آن کار ممکن است؟ مسلماً خیر، علتش بر استادان محترم پاکستانی پوشیده نیست. بنابراین دسترسی به منابع و میراث فرهنگی پاکستان، که به زبان فارسی نوشته شده است، یکی از انگیزه‌های مطرح کردن زبان فارسی در کشور پاکستان است.

تأملات، دیدگاه‌ها و پیشنهادها

در زمان حضور نگارنده در مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان مطالب بسیاری از جانب استادان، شعرا و فارسی‌دوستان پاکستانی مطرح می‌شد. آشنایی با شیفتگان زبان و ادب شیرین و فاخر فارسی، که مبلّغ راه اقبال و مروج زبان دوم عالم اسلام بودند، بسیار مغتنم و آموزنده بود. اشتراکات فرهنگی و دینی، به شایستگی ما را به یکدیگر پیوند می‌دهد، به گونه‌ای که تقریباً هر

روز در جلسات مثنوی‌خوانی شرکت می‌کردیم و از این بابت خاطره‌ای خوش و دلچسب برای ما باقی مانده است. به عبارتی هم ارتباط زبانی بود و هم ارتباط عاطفی و معنوی. ایران به عنوان مرکز اصلی ریشه زبان فارسی در این کره خاکی مطرح است. از این رو انتظار داشتند که با آنان پیوند و ارتباطی اصولی و مسالمت‌آمیز داشته باشیم. همه ما مسئول بودیم که در ترویج زبان فارسی، یعنی زبان میراث اسلاف مسلمانان شبه قاره تلاش کنیم و این مهم در زمان راینی جناب آقای ذوعلم از حساسیت و حمایت خاصی برخوردار بود و این توفیق مضاعف برای ایرانیانی که در پاکستان خدمت می‌کردند بسیار مغتنم، لازم و ضروری بود.

استادان پاکستانی، چه در نشستها و چه در مصاحبه‌های دوستانه دردلهای بسیاری داشتند و پیشنهادهای مفیدی که جا دارد این بحثها و صحبتها در همین مقاله بازخوانی شود؛ تا بدانیم امروز که قریب پنج سال از آن تاریخ می‌گذرد، چه کرده‌ایم. از این رو که نگاه به گذشته، که گفته‌اند «گذشته چراغ راه آینده» است، چشم‌انداز تازه‌ای پیش روی ما می‌گشاید و ما را به هدف خود نزدیک‌تر و امیدوارتر می‌سازد. چه در این مقاله هیچ چیز بهتر از آن نیست که سخن اهل درد و دست‌اندرکار و مدرسان و مسئولان دانشگاه‌ها و مراکز علمی را بشنویم تا به میزان توفیق یا تعلل خود در زمینه پاسداری و تقویت از زبان و ادب فارسی واقف شویم و براساس آن برنامه‌ریزی کنیم.

به شرح زیر به تفکیک به اظهارنظرها و پیشنهادها و کاستیهای دانشگاه‌ها و مراکز فرهنگی از زبان خود استادان و فرهیختگان پاکستانی به‌طور مستقیم یا نقل به مضمون می‌پردازیم.

۱- بخش فارسی دانشگاه کراچی

بنا به مضمون کلام خانم دکتر روشن‌آرا، رئیس بخش فارسی دانشگاه کراچی، این دانشگاه در سال ۱۹۵۰ میلادی تأسیس شد. بخش فارسی یکی از قدیم‌ترین بخش‌های این دانشگاه به‌شمار می‌رود که آقای دکتر غلام سرور آن را افتتاح کردند. آن مرحوم به زبان شیرین فارسی علاقه خاصی داشت. کتابخانه شخصی خود را هم به بخش فارسی دانشگاه کراچی اهدا کرد.

پس از مرحوم دکتر غلام سرور چند تن از استادان فارسی‌زبان از جمله دکتر ساجدالله تفهیمی و دکتر سید الامام رئیس این بخش بوده‌اند. تعداد استادان زبان فارسی در این دانشگاه هم

اکنون (۱۳۷۵) شش تن است. تعداد دانشجویان، اعم از دکتری، کارشناسی ارشد و مقطع کارشناسی، جمعاً بیش از شصت تن است.

از ابتدای فعالیت بخش فارسی این دانشگاه تاکنون شش تن دکترا گرفته‌اند و چهار دانشجوی دیگر که در بالا اشاره شد، مشغول نوشتن پایان‌نامه تحصیلی خود هستند که مسلماً در این تاریخ (۱۳۸۱) این آمار تغییر کرده و افزایش یافته است.

ناگفته نماند که در شهر کراچی نزدیک به ۹۰ دانشکده فعال است که درس فارسی در ده دانشکده آن تدریس می‌شود. از این ده دانشکده دو دانشکده دخترانه و هشت دانشکده پسرانه است.

خانم روشن‌آرا تأکید می‌کرد که در صورت بازنشسته شدن استادان، فرد فارسی‌زبان دیگری به جایش استخدام نمی‌شود. حتی به‌جای درس فارسی دروسی از قبیل اردو یا اسلام‌شناسی تدریس می‌شود و با این رویه کرسیهای فارسی خالی خواهد شد. گو اینکه سالهاست درس زبان فارسی از فهرست دروس حذف شده و تدریس نمی‌شود و در این زمینه کتبی تهیه و تدوین نشده است. جوانان ترجیح می‌دهند به‌جای یاد گرفتن زبان فارسی، دروس علوم و فناوری را بخوانند که آینده زندگی آنان را تضمین و تأمین می‌کند. نکته شایان ذکر اینکه دانشجویان بخش فارسی، قادر به محاوره یا گفتگو نیستند و ما مجبوریم در مقطع کارشناسی الفبای فارسی را به آنان یاد بدهیم.

۲- بخش فارسی دانشگاه پیشاور

آقای دکتر غیور حسین، نماینده بخش فارسی دانشگاه پیشاور، اظهار می‌داشت که مواد آموزشی بسیار قدیمی است و درک آن برای دانشجویان بسیار مشکل است. دانشجویان در مقطع کارشناسی زبان فارسی را نخوانده‌اند و در کلاس درس حتی معنای «این چیست» را نمی‌دانند و با مشکل روخوانی کتب درسی مواجه هستند. در نتیجه تلاش خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران در پیشاور، از سه سال قبل، فارسی در مقطع دبیرستان و مدارس راهنمایی استان تدریس می‌شود. کمیته تدوین کتب آموزشی استان رأساً پنج هزار جلد کتاب فارسی برای دانش‌آموزان کلاسهای ششم، هفتم و هشتم چاپ کرده است.

در مرکز تحقیقات آسیای میانه و بخش الهیات دانشگاه پیشاور برای دانشجویان دوره دکتری زبان فارسی هم تدریس می‌شود تا بتوانند به آسانی متون را بخوانند و به منابع تحقیقاتی دسترس داشته باشند.

۳- بخش فارسی دانشکده پسرانه فیصل آباد

آقای دکتر اخترچیمه، رئیس بخش فارسی دانشکده پسرانه فیصل آباد، معتقدند که زبان فارسی را، که زبان اخلاف ماست، روشنفکران غرب زده تضعیف کرده‌اند و زبانهای عربی را به جای آن اجباری ساخته‌اند. با این اقدام بزرگ‌ترین لطمه به زبان فارسی وارد شده است.

زبان فارسی زبان مردم ایران، افغانستان و کشورهای آسیای میانه است. در صورت بی‌توجهی به آن، آمریکا و اروپا میراث مشترک فرهنگی ما مسلمانان را نشانه می‌روند و از طریق رسانه‌های همگانی جوانان ما را از دین و مذهب و فرهنگ جدا می‌سازند که البته این امر تا حدود زیادی اتفاق افتاده است. ما هم اکنون سه استاد زبان فارسی داریم. در درس اختیاری ما ۶۵۰ و در درس انتخابی ۱۲ نفر و در مقطع دیپلم نیز ۱۲ نفر مشغول درس خواندن هستند.

ایشان اظهار می‌دارند که زبان فارسی از این جهات مهم و ضروری است:

- ۱- پاسداری از میراث فرهنگی و عرفانی و اسلامی مشترک ایران و پاکستان.
 - ۲- دسترسی و استفاده از نسخه خطی و چاپی فارسی کم‌یاب و موجود در پاکستان.
 - ۳- درک و فهم آثار و اشعار علامه اقبال لاهوری شاعر ملی کشور پاکستان.
 - ۴- لزوم توجه به زبان فارسی به لحاظ رشد و گسترش زبان ملی ما، زبان اردو.
 - ۵- سهولت تحقیق و بررسی زبانهای محلی پاکستان از قبیل پنجابی، سندھی و بلوچی.
 - ۶- ایجاد ارتباط با کشورهای تازه استقلال یافته آسیای میانه و دیگر کشورها.
 - ۷- کسب بهترین نمره در آزمون دولتی سی. اس. اس.
- ایشان همچنین چند پیشنهاد برای پاسداری و گسترش زبان فارسی به شرح زیر اظهار کرده‌اند:

پیشنادهای آقای دکتر اختر چیمه

- زبان فارسی مانند زبان عربی از کلاس ششم به بعد اجباری شود تا دانش‌آموزان از حق انتخاب درس مورد علاقه خود برخوردار شوند.
- کتب فارسی مقاطع گوناگون تحصیلی بازنگری و تدوین شوند و داستانهای شیرین در آن گنجانده شود.
- نمایندگیهای دولت جمهوری اسلامی ایران در سایر شهرها غیر از آنچه هست، دایر شود.
- معلمان و مربیان و استادان بخشهای زبان فارسی دانشکده‌ها و دانشگاه‌های پاکستان سالانه به ایران مسافرت کنند و از نزدیک با محیطهای دانشگاهی و غیره آشنا شوند.
- جمهوری اسلامی ایران از محققان پاکستانی و نویسندگان و مترجمان حمایتهای مالی کند.
- برای شرکت در کنفرانسهای علمی در ایران از استادان و محققان برجسته پاکستان دعوت شود.
- نسخ خطی، کتب مأخذ و مورد نیاز دانشجویان، استادان و محققان پاکستانی از ایران تهیه شود.
- دانشگاه آزاد علامه اقبال لاهوری به‌شیوه تدریس و روش تدریس زبان عربی، تدریس زبان فارسی را برای علاقه‌مندان شروع کند.

۴- بخش فارسی دانشگاه بلوچستان

آقای دکتر نادر قنبرانی، رئیس بخش فارسی دانشگاه بلوچستان نیز، اظهار می‌داشت که زبان فارسی در طول سالیان متمادی زبان علمی و رسمی و بازاری مردم ایالت بلوچستان بوده و در مدارس و مکتب‌خانه‌های این استان تدریس می‌شده است. پس زبان و ادبیات فارسی برای مردم این ایالت زبان تازه یا ناشناخته نیست. بیش از هزار سال می‌گذرد که خورشید تابان زبان و ادب فارسی همواره این سرزمین پهناور را روشن و منور کرده است. در بلوچستان نسخه‌های خطی، وثیقه‌ها، کتب و اسناد دولتی بسیاری به زبان فارسی است که از ارزش ادبی و تاریخی ویژه‌ای برخوردارند ...

بخش فارسی از سال ۱۳۷۱ در دانشگاه بلوچستان گشایش یافته است، اما مشکلاتی سر راه ماست از جمله:

- با کمبود استاد روبه‌رو هستیم و کتاب هم نداریم. استادانی که از ایران آمدند دوام نیاوردند.

- به دانشجویان بورس تحصیلی اعطا نمی شود.
- بخش ایران شناسی نداریم، در صورتی که لازم است این بخش تشکیل و فعال شود.
- ۵- بخش فارسی دانشکده دولتی دخترانه اسلام آباد
- خانم دکتر فرحت ناز رئیس بخش فارسی دانشکده دولتی دخترانه اسلام آباد می گفت:
- ... پس از استقلال پاکستان، زبان فارسی بیشتر از رونق افتاد و با رایج شدن زبان اردو و انگلیسی افول کرد. لازم است نظام آموزشی زبان فارسی تغییر یابد. ما باید تلاش کنیم که با یاری کشور ایران، زبان اسلاف خود را احیا کنیم. هنوز هم شاعران و ادیبان بسیاری در پاکستان هستند که به زبان فارسی علاقه و اشتیاق دارند.
- امروزه در برخی شهرهای پاکستان مانند پیشاور، کوئته، دیروچترال زبان فارسی زنده و رایج است. اهل هزاره به زبان فارسی تکلم می کنند. با این همه آن گونه که باید در پاکستان مردم علاقه مند زبان فارسی را فرا نمی گیرند. در مدارس، عده فارسی آموزان رشته های علوم انسانی کم شده است. دانشجویانی که در دانشکده ها فارسی می آموزند فقط برای گرفتن نمره بیشتر، درس فارسی را انتخاب می کنند.
- ایشان علل تضعیف زبان فارسی را در پاکستان ناشی از این عوامل می دانند:
- گرایش دانشجویان به رشته های پزشکی و فنی و مهندسی که آینده زندگی آنان را تضمین می کند.
- کمبود کتب آموزشی زبان فارسی که مطابق استاندارد آموزشی جدید نیست و باید افزوده شود.
- کاربرد زبان انگلیسی در ادارات دولتی که عرصه را بر زبان اردو هم تنگ کرده است.
- مبهم بودن آینده دانشجویان رشته فارسی که سد مهمی برای انتخاب این رشته است.
- اختیاری بودن درس فارسی و اجباری شدن زبان عربی از سال ۱۹۸۲ میلادی در پاکستان.
- کهنه بودن محتوای کتب فارسی که فراگیری این زبان را برای دانشجویان دشوار کرده است.
- ایشان همچنین چند پیشنهاد مطرح کرده اند که در زیر می خوانیم:
- اکنون در پاکستان زبان فارسی، زبان خارجی محسوب می شود، لذا باید وضع آن بررسی شود.
- دولتهای فارسی زبان از جمله ایران به احیای آن کمک کنند.

- از روش و سبک جدید برای تدریس استفاده شود تا زمینه فراگیری فراهم آید.
- استادان زبان فارسی از ایران به پاکستان اعزام شوند.
- به دانشجویان ممتاز بورس اعطا شود تا به ایران بروند و سفر مطالعاتی داشته باشند.
- کتب مطالعاتی آنان تأمین شود و هرچند یک‌بار یک گردهمایی برپا شود.
- استادان و دانشجویان فقط به زبان فارسی صحبت کنند و از زبان اردو برای تدریس کمک نگیرند.
- به موازات این اقدامات، لازم است که دوره‌های بازآموزی فارسی در ایران و پاکستان برگزار شود.

(با این توضیح که این مورد اخیر چندبار در ایران برگزار شده است).

۶- بخش فارسی دانشکده دخترانه فیصل‌آباد

خانم دکتر سیده اشرف ظفر، رئیس بخش فارسی دانشکده دخترانه فیصل‌آباد نیز، سخنان شنیدنی دارد، ایشان می‌گوید: ما از ترویج و گسترش زبان فارسی غافل هستیم و باید اعتراف کنیم که از میراث مشترک نیاکانمان محروم مانده‌ایم. چگونه می‌توانیم بدون تبحر در زبان فارسی کشف /المحجوب را مطالعه و درک کنیم؟ و یا از آثار بابا فرید گنج‌بخش و میر سید علی همدانی و یا معمار پاکستان، یعنی علامه محمد اقبال، استفاده کنیم؟ و یا رباعیات ابوسعید ابوالخیر را بخوانیم. چرا نباید از شکوه و عظمت نیاکان خود بهره‌مند شویم. ما باید برای حفظ میراث نیاکان خود و تقویت زبان فارسی کوشش کنیم.

ایشان نیز چند پیشنهاد داشتند که به آن اشاره می‌شود:

- تدریس زبان فارسی در سطوح مختلف آموزشی به اجرا درآید.
- برنامه بازآموزی استادان فارسی از مقطع دبیرستان تا دانشگاه در تعطیلات تابستان باشد.
- هر سال به نویسندگان بهترین کتب ادبی و عرفانی و اخلاقی به زبان فارسی جوایزی اهدا شود.
- دانشجویانی که پس از فراغت از تحصیل در مقطع کارشناسی ارشد پذیرفته می‌شوند، تشویق شوند.

- بنیاد زبان فارسی تأسیس شود تا مسائل و مشکلات مربوط به زبان فارسی بررسی و برای حل آنها اقدام شود.

- آینده شغلی فارغ‌التحصیلان تضمین شود.

- به دانشجویان و دانش‌آموزان رتبه اول مقاطع، جوایزی از قبیل جوایز رومی، سعدی، اقبال و امام خمینی اعطا شود.

- هر سال طبق قراردادهای فرهنگی و علمی مبادله استاد و دانشجوی ایرانی و پاکستانی صورت گیرد.

- آثار و احوال شاعران و بزرگان به زبان فارسی در مطبوعات منتشر گردد.

- زبان فارسی تنها راه ایجاد رابطه ما با ملت ایران است و اصل زبان و ادبیات اردو از زبان فارسی نشئت گرفته پس تلاش کنیم که میراث خود را، که در زبان فارسی ریشه دارد، پاسداری کنیم.

شایان ذکر است که در این دانشکده در مقطع کارشناسی، در درس اختیاری و جمعاً ۱۵۰۰ نفر، ۷۰ نفر در درس انتخابی درس می‌خوانند، همچنین در مقطع دیپلم در فارسی انتخابی چهار نفر و در درس اختیاری ۱۳۰ نفر مشغول تحصیل هستند که چشم‌گیر است.

۷- بخش فارسی دانشگاه بهاولپور

آقای پروفیسور منیراحمد، رئیس بخش فارسی دانشگاه بهاولپور است. وی می‌گوید: بخش فارسی دانشگاه بهاولپور در سال ۱۹۸۵ میلادی تأسیس شد و آقای پروفیسور عبدالعزیز جاوید رئیس بخش بود. از سال ۱۹۸۵ تا ۱۹۸۷ م، ۲۵ دانشجو در مقطع کارشناسی ارشد (سال اول و دوم) مشغول تحصیل بودند. در زمان ریاست آقای یامین این عده دوبرابر شدند ولی به‌علت کمبود امکانات آموزشی و کتب درسی از شمار دانشجویان کاسته شد و کار به جایی رسید که یا ترک تحصیل و یا در دانشگاه‌های دیگر ثبت‌نام کردند. ایشان کمبود استاد را مشکل دیگر ذکر می‌کند. این دانشگاه ۷ استاد دارد و ۴۴ دانشجو در آن مشغول به تحصیل هستند.

یادآور می‌شود که در بهاولپور دو دانشکده پسرانه و دو دانشکده دخترانه فعال هستند، که آمار فارسی‌آموزان آن در درس اختیاری چشم‌گیر است ولی استاد زبان فارسی ندارند.

ایشان هم چندین پیشنهاد برای ترویج زبان فارسی در پاکستان ذکر کرده‌اند که هرچند با پیشنهادهای اساتید دیگر ممکن است یکی باشد، به‌لحاظ امانت‌داری و اهمیت موضوع به‌شرح زیر می‌آید:

پیشنهادهای

- تأسیس آزمایشگاه زبان فارسی، لزوم حضور یک استاد ایرانی، برگزاری کلاس بازآموزی.
- زبان فارسی در پاکستان از مقطع ابتدایی آموزش داده شود.
- به دانشجویان طبق ضوابط زیر بورس اعطا شود:
 - ۱- حضور مستمر در کلاس.
 - ۲- داشتن نمره عملی در آزمونها.
 - ۳- نوشتن مقاله به زبان فارسی.
 - ۴- نشان دادن علاقه به یادگیری زبان فارسی.
 - ۵- شرکت در مسابقات علمی.
 - ۶- نظر مساعد استاد درباره وضع تحصیلی دانشجو.
- کتب درسی زبان فارسی مطابق با استانداردهای جدید تهیه و تدوین شود.
- با توجه به اینکه ۶۰ درصد زبان اردو فارسی است، زبان فارسی اجباری شود.
- اهمیت زبان فارسی و نقش آن در رشد و گسترش زبان اردو از طریق رسانه‌ها برای مردم بازگو شود.
- برگزاری دوره‌های بازآموزی استادان زبان فارسی.
- در مدارس خصوصی نیز زبان فارسی تدریس شود.
- استادان و فارسی‌آموزان تشویق و از آنها به‌لحاظ مالی و معنوی حمایت شود.
- استادان زبان فارسی ایرانی به پاکستان اعزام شوند و به‌عنوان استاد راهنما دانشجویان مقطع دکتری را راهنمایی کنند و دانشنامه آنها در ایران صادر شود.
- مجلات و روزنامه‌های فارسی برای دانشجویان فرستاده شود.

۸- بخش فارسی دانشگاه بهاءالدین زکریای ملتان

آقای پروفیسور محمد اسلم انصاری، نماینده دانشگاه بهاءالدین زکریای ملتان نیز، در زمینه زبان فارسی و بخش فارسی آن دانشگاه اظهار می‌داشت:

- دانشگاه بهاءالدین زکریا بخش فارسی ندارد. باید فکری کرد و چاره‌ای اندیشید تا بخش فارسی آن دانشگاه گشایش یابد.

- زبانهای محلی پاکستان ریشه در زبان فارسی دارند و تحت‌تأثیر این زبان بوده‌اند.

- شعرای محلی تشویق شوند تا آن عده که با زبان فارسی آشنایی دارند، به این زبان شعر بگویند.

- در نمایندگی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران چهار کلاس وجود دارد و فارسی‌آموزان در مقاطع ابتدایی و متوسطه و کارشناسی و کارشناسی ارشد درس می‌خوانند. آنان ۹ مربی زبان فارسی در خانه فرهنگ دارند که می‌توان از آنان برای دانشگاه ما استفاده کرد.

۹- بخش فارسی دانشکده خاورشناسی دانشگاه پنجاب

آقای دکتر آفتاب اصغر، رئیس بخش فارسی این دانشکده مطالبی به این شرح اظهار داشت:

- تاریخ افتتاح بخش فارسی این دانشکده به اندازه تاریخ خود دانشکده طولانی است و می‌توان به سه دوره متمایز بخش کرد:

دوره اول: شامل دوره طولانی سلطه انگلیسیها است که از سال ۱۸۷۰م (تأسیس دانشکده) آغاز شده و تا سال ۱۹۳۶م (پایان ریاست دکتر ولتر) ادامه داشته است.

دوره دوم: شامل دوره کوتاهی است که از پایان ریاست دکتر ولتر (۱۹۳۶م) آغاز شده و با تأسیس پاکستان (۱۹۴۷م) پایان یافته است.

دوره سوم: بعد از تأسیس پاکستان (۱۹۴۷م) تا امروز ادامه داشته است.

در دوره اول، علاوه بر مسئول بخش، شمس‌العلماء، مولانا عبدالحکیم کلانوری (۱۹۱۶-۱۸۷۲م)

برجسته‌ترین استادان بخش فارسی عبارت بودند از استادان مولوی محمدالدین (۱۸۹۸-۱۸۷۳م)

مولوی محمدالدین مختار (۱۹۲۲-۱۸۸۷م)، سید اولاد حسین شادان بلگرامی (۱۹۳۸-۱۹۲۳م).

البته آقای دکتر آفتاب اصغر مطالب بسیاری گفتند که چون مقاله به درازا می‌کشد، از ذکر آن

صرف‌نظر می‌شود. این مطالب عمدتاً درباره سه دوره یاد شده و ویژگیهای آن بوده است.

در پایان، ایشان اظهار داشتند که «نشان سپاس» از جانب دولت ایران به بسیاری از استادان این دانشکده اعطا شده است، از جمله به استادانی نظیر: پروفیسور مولوی، محمد شفیع، دکتر سید محمد عبدالله، پروفیسور مقبول بیگ، پروفیسور صوفی غلام تبسم، علامه سید وزیر الحسن عابدی، پروفیسور فیروزالدین رازی و پروفیسور دکتر عبدالشکور احسن. ناگفته نماند که آقای دکتر اکرم شاه مدتی به اتفاق دکتر بشیر حسین و دکتر آفتاب اصغر در این دانشکده تدریس می‌کردند.

آقای دکتر آفتاب اصغر معتقدند که پرچمدار فارسی معاصر مرحوم علامه سید وزیرالحسن عابدی دانشیار فارسی تکلمی در بخش فارسی این دانشکده و شعارش این بود: «فارسی بخوانید، فارسی بنویسید، فارسی صحبت کنید».

در زمان صحبت آقای دکتر آفتاب اصغر، دانشکده خاورشناسی دانشگاه پنجاب دارای ۶ استاد زبان فارسی بود و در دوره دکترای این دانشکده بیش از بیست نفر و در دوره کارشناسی ارشد بیش از هفتاد نفر مشغول تحصیل بودند.

۱۰- بخش فارسی دانشگاه آزاد علامه محمد اقبال لاهوری

آقای دکتر محمد صدیق شبلی، مشاور آموزشی این دانشگاه، درباره بخش فارسی و نیز زبان فارسی مطالبی عنوان کردند، که از آن جمله است:

- انحطاط زبان فارسی در هند همزمان با زوال سیاسی مسلمانان در آن سامان بود.
- انگلیسی‌ها پس از استیلا بر هند لطمه جبران‌ناپذیری به فرهنگ مسلمانان وارد کردند.
- زبان فارسی را در شبه‌قاره انگلیسی‌ها از رسمیت انداختند.
- علامه اقبال فارسی را، که نشانه مجد و عظمت مسلمانان در هند بود، زبان شعر خود ساخت.
- تأسیس خانه‌های فرهنگ ایران در شهرهای بزرگ پاکستان در ترویج فارسی بسیار مهم است.
- مطالعه ادبیات اردو هم بدون شناخت زبان فارسی و ادبیات آن ممکن نیست.
- کتب تاریخ دوره اسلامی شبه‌قاره جملگی به فارسی نوشته شده‌اند.
- به گفته دکتر ریاض الاسلام، در آتیۀ نزدیک در پاکستان استادی پیدا نمی‌شود که از متون اصلی تاریخ که به زبان فارسی است، استفاده کند.
- قسمت عمده آثار علامه اقبال (۶ مورد از ۱۰ مورد) به زبان فارسی است.

- آموزش زبان برای اهداف مخصوص، روش جدیدی است که ما تهیه چهار مجموعه آن را به این صورت در نظر داریم: فارسی برای مورخان، فارسی برای پزشکان، فارسی برای استادان و فارسی برای مدارس دینی.

۱۱- بخش فارسی دانشکده اسلامی راه آهن لاهور

رئیس بخش فارسی این دانشکده، آقای پروفیسور محمد غضنفر علی ورائچ می گوید:
- دانش آموزان و دانشجویان دوره متوسط و کارشناسی را به زبان فارسی به صورت یک درس اختیاری می خوانند.

- در صورتی که به دانشجویان بورس اعطا شود، شمار بیشتری از آنان درس فارسی می خوانند.
- دانشجویانی که درس فارسی را جزو یکی از دروسهای خود انتخاب می کنند برای کسب نمره بیشتر و در نهایت رتبه بالاتر تحصیلی است. ایشان پیشنهاد می کرد:
دوباره بازآموزی زبان فارسی در ایران برگزار شود تا استادان فارسی زبان پاکستانی از نزدیک با محیط زبان فارسی آشنا شوند.

۱۲- بخش فارسی دانشکده دولتی لاهور

رئیس بخش فارسی دانشکده دولتی لاهور، آقای شکیل اسلم نیز این چنین گزارش می داد:
- دانشکده لاهور از سال ۱۸۶۴م تاکنون در زمینه تدریس زبان فارسی فعالیت داشته است.
- مشاهیر بزرگی چون مولانا محمدحسین آزاد، قاضی فضل حق، غلام مصطفی تبسم، دکتر ظهور احمد به بخش فارسی دلبستگی داشته اند.

در این دانشکده ۵ نفر استاد دائم و ۴ نفر موقت مشغول خدمت هستند و در دوره های کارشناسی و کارشناسی ارشد جمعاً ۲۵ نفر مشغول خواندن درس فارسی هستند.

۱۳- بخش فارسی دانشکده اصغر مال- روالپندی

آقای پروفیسور ممتاز حسین، استاد بخش فارسی این دانشکده، بیانات مبسوطی ایراد کردند که فقط پیشنهادهای ایشان را در این مقاله می آوریم:

- لزوم تدریس زبان فارسی از مقطع دبیرستان به بعد.
- اعطای بورسیه به دانشجویان از مقطع کارشناسی به بعد.

- پخش برنامه آموزش زبان فارسی از سیمای پاکستان.

- پخش اخبار به زبان فارسی از سیمای پاکستان.

- تدریس زبان فارسی در مدارس دینی پاکستان.

- اجرای برنامه بازآموزی استادان فارسی پاکستانی در ایران.

- اعطای گواهی‌نامه و اهدای جوایز به استادان ممتاز.

۱۴- بخش فارسی دانشکده پسرانه اسلام‌آباد

آقای پروفیسور جان عالم معتقد بودند که برای قوت زبان فارسی در پاکستان این اقدامات باید صورت گیرد:

- اعطای گواهی‌نامه و جایزه به فارسی‌آموزان با استعداد و علاقه‌مند.

- پرداخت حقوق به استادان زبان فارسی و تشویق استادانی که به زبان فارسی بیشتر و بهتر خدمت می‌کنند.

- ارسال مجلات و روزنامه‌های فارسی برای کتابخانه‌های بخشهای فارسی.

- فراهم ساختن شرایطی که تدریس زبان فارسی در دانشکده مایه افتخار باشد.

- تشکیل انجمنهای فارسی فعال در دانشکده‌ها و ایجاد رابطه بین آنان.

- درج مقاله در مطبوعات و مطرح کردن ارزش و اهمیت زبان فارسی.

- برگزاری شبهای شعر فارسی (که البته در آن زمان ما چند جلسه برگزار کردیم).

- برپایی همایش و جلسات سخنرانی برای استادان زبان فارسی (که چند جلسه برگزار شد).

- اجرای برنامه به زبان فارسی در صدا و سیما.

۱۵- انجمن فارسی اسلام‌آباد

مرحوم دکتر سید سبط حسن رضوی، که حدود یک سال با وی همکاری داشتم و در مجله دانش به مدیریت ایشان همکاری نوشتاری و تصحیحی و غیره می‌کردم، مایه افتخار ما ایرانیان هم بود. هیچ‌یک از ایرانیان شاغل در آنجا خاطره این مرد بزرگ را از یاد نخواهند برد. ایشان رئیس این انجمن بود، درعین حال در رایزنی فرهنگی کار می‌کرد. ایشان از چهل سال قبل زبان فارسی را در شبه‌قاره تدریس می‌کرد. وی سخنان شیرین و به‌یادماندنی ایراد می‌کرد و همواره مورد اعتماد و

توجه رایزن فرهنگی و دیگر مسئولان بود. مردی بسیار وارسته، متقی، مؤمن به هدف، اندیشه‌ورز، خیرخواه و به‌نظر بنده بسیار مقدس بود. در قداست وی همین بس که به گفته رایزن محترم پس از ابتلا به یک بیماری سحرگاه روزی از خواب برمی‌خیزد خانواده خویش را جمع می‌کند و می‌گوید هم‌اکنون اسب سفیدی آمد با سواری (که گویا امام حسن مجتبی علیه‌السلام بوده‌اند). ایشان را دعوت به حق می‌کند. وی در کمال آرامش با خانواده خداحافظی می‌کند و به سرای باقی می‌شتابد. یادش به خیر و جایگاهش در جنان پرنور باد.

وی نیز پیشنهادهایی به این شرح مطرح می‌کرد:

- زبان فارسی مانند گذشته از کلاس ششم در کلیه مدارس تدریس شود.
- در دبیرستانها اجازه داده شود که دانش‌آموزان از دروس فارسی و عربی یکی را به‌عنوان درس اختیاری انتخاب کنند و دروس رسم و نقاشی از گروه دروس عربی و فارسی حذف شود.
- در دوره دبیرستان زبان فارسی همچون سابق به‌عنوان درس انتخابی تدریس شود.
- در دانشکده‌ها هیچ‌گونه شرطی در ترکیب (combination) مواد درسی نباشد تا دانشجویان بتوانند فارسی یا عربی را نیز به‌عنوان یک واحد درسی انتخاب کنند.
- در هر دانشکده حداقل یک نفر به‌عنوان استاد زبان فارسی منصوب گردد.
- در هر مدرسه و یا دانشکده‌ای که کرسی خالی استاد زبان فارسی هست با تعیین استاد فارسی آن کرسی پر شود.
- در دوره کارشناسی برای دانشجویان رشته‌های تاریخ اسلام و تاریخ شبه‌قاره درس فارسی به‌صورت واحد اجباری تدریس شود.
- دانشجویان زبان فارسی را در دوره‌های تربیت معلم (C.TB.TCB.ED) به‌عنوان یک درس دبیرستانی (Optional) برگزینند.
- پایه استخدامی معلمان زبان فارسی و عربی با معلمان رشته‌های دیگر برابر باشد.
- هر سال چندتن از معلمان و فارغ‌التحصیلان ممتاز زبان فارسی برای گذراندن دوره دکتری و یا دوره‌های کوتاه مدت آموزش زبان مانند گذشته باهزینه جمهوری اسلامی ایران به ایران بروند.

- جمهوری اسلامی ایران هر سال به دو نفر از بهترین نویسندگان کتابهای فارسی در پاکستان، همچنین دو نفر از پژوهشگران پاکستانی که بهترین کتاب تحقیقی را درباره فرهنگ و ادب و هنر ایران و پاکستان نوشته باشند، جایزه بدهد.

- خانه‌های فرهنگ سالی یک‌بار نمایشگاه کتب ادبیات فارسی چاپ شده در ایران را برپا کنند و با قیمت مناسب در اختیار علاقه‌مندان قرار دهند.

- از طرف جمهوری اسلامی ایران به سی نفر از دانش‌آموزان ممتاز کلاس دهم و به بیست دانش‌آموز ممتاز پایان دوره دبیرستان، که فارسی را به‌عنوان درس اختیاری خوانده‌اند، به مدت دو سال کمک هزینه تحصیلی داده شود؛ به شرط آنکه زبان فارسی را به‌عنوان درس اختیاری در کلاس بالاتر نیز برگزینند (این عده برای استان پنجاب مناسب است در سایر استانها به نسبت جمعیت برای فارسی‌آموزان برنامه‌ریزی شود).

- جمهوری اسلامی ایران به کلیه دانشجویان کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه‌های پاکستان کمک هزینه تحصیلی مناسب اعطا کند.

- کتاب‌های درسی فارسی که در مدارس، کالج‌ها، دانشکده‌ها و دانشگاه‌های پاکستان تدریس می‌شود با مطالب ساده و سودمند تدوین گردد و از به‌کار بردن واژه‌های نامأنوس در آنها پرهیز شود.

- شعبه‌های انجمن زبان فارسی در سرتاسر پاکستان تأسیس شود.

۱۶- بخش فارسی مؤسسه ملی زبانهای نوین - اسلام‌آباد

خانم دکتر شکفته موسوی، رئیس بخش فارسی این مؤسسه، از فعالان و مدیران دلسوز مؤسسه مذکور بود. وی با همه مشکلات، هیچ‌گاه محیط خدمتش را ترک نکرد. او درباره زبان فارسی نظراتی بدین شرح دارد:

- مؤسسه ملی زبانهای نوین در سال ۱۳۴۹ تأسیس شد و یکی از مؤسسات ممتاز کشورهای آسیای جنوبی است. بخش فارسی از ابتدای گشایش مؤسسه، در مقطع دیپلم فعال است. برای اعطای گواهی‌نامه به فارسی طی دوره شش ماهه لازم است و برای اخذ دیپلم فارسی این مدت به یکسال افزایش می‌یابد.

- دوره مترجمی فعال است و مدت دوره آن ۱/۵ سال است و در حال حاضر در این مقطع چهار دانشجو درس می‌خوانند. مقطع کارشناسی ارشد از سال ۱۳۵۱ شروع شد و دوره‌اش ۲/۵ (۶ ماه دوره آمادگی و ۲ سال برای دروس آکادمیک). شایان ذکر است که بخش فارسی مؤسسه تا سال ۱۳۵۸ در مقطع کارشناسی ارشد دانشجو می‌پذیرفت. پس از آن تعطیل شد. در سال ۱۳۶۷ مجدداً گشایش یافت و هم‌اکنون ۱۴ دانشجو در این مقطع به تحصیل اشتغال دارند.

- استادان بخش فارسی این مؤسسه ۸ تن هستند.

نتیجه

علل انحطاط زبان فارسی و بی‌التفاتی دولت به آن و مشکلات عدیده‌ای که آن را در طول سالیانتمادی تهدید کرده است همواره مورد تأیید و تأکید استادان بخشهای فارسی دانشگاه‌ها و دانشکده‌ها و سایر مراکز فرهنگی بوده است. مسلماً بررسی دقیق وضع زبان فارسی در یک مقاله میسر نیست، در این زمینه قرار بود که نگارنده کتاب بنویسد. حتی منابع کافی هم پس از مدت‌ها جستجو فراهم کردم، لکن توفیق این موهبت نصیبم نشد. به‌هرحال، هنگامی که تمدن و فرهنگ ایران وارد شبه‌قاره شد، با فرهنگ هندوئیسم یک برخورد جنجالی داشت. سرزمین شبه‌قاره مرکز این درگیری شد. در این جنگ به یاری عرفا، بزرگان و علمایی که از خراسان بزرگ آمده بودند، فرهنگ اسلام پا گرفت و کشور پاکستان طبق فرهنگ اسلامی تشکیل شد. زبان چنین فرهنگی فارسی بود، زیرا زبان صوفیان و بزرگان و مروّجان اسلام فارسی بود. کتابخانه مرکز تحقیقات فارسی، که نگارنده در آن مشغول به کار بود، نزدیک به ۱۶ هزار کتاب خطی دارد که بعد از سال ۱۹۷۰م تأسیس شده است و اکنون بزرگ‌ترین کتابخانه در منطقه است و آثار ارزشمند مسلمانان در آن جمع‌آوری شده و شاهد زنده‌ای بر این مدعاست. اگر به نقشه جغرافیایی نگاه کنیم می‌بینیم که ایالتهای سند و پنجاب با ایران و افغانستان هم‌جوارند. پس معلوم می‌شود که ما فرهنگ خود را به پاکستان صادر کرده‌ایم. سه اثر از آثار علامه اقبال فقط به اردوست، حال آنکه هشت اثر وی به زبان فارسی است، که عبارت است از: *اسرار خودی*، *رموز بیخودی*، *پیام شرق*، *زبور عجم*، *جاویدنامه*، *ارمغان حجاز*، *مسافر* و پس چه باید کرد *ای اقوام شرق*.

اقبال تصریح کرده است که «محصول زندگی من سخنان من به زبان فارسی است». اگر پاکستان این محصول را از دست بدهد و ما نیز بی‌توجه به آن باشیم، علامه اقبال و یک کشور اسلامی را از دست داده‌ایم.

پاکستان ملتی است که میراث هزار ساله دارد. باعث تأسف است که برخی از ایشان از فرهنگ خود بیگانه هستند و به آن اعتنائی ندارند. صاحبان صحاح سته هر شش تن ایرانی هستند. مرحوم میرسید علی همدانی و بزرگان دیگر ایرانی‌اند. به گفته دکتر اکرم شاه «رحمتی که بر پاکستان نازل شده است از جانب ایران بوده است. دین هند ما را می‌بلعد ولی دین اسلام دین رحمت و مغفرت است و ما را از قتل نفس نیز نفی فرموده است. بنابراین ما نباید به خود تلقین کنیم که زبان فارسی فقط زبان ایران و افغانستان و تاجیکستان است، بل زبان میراث ملی ما پاکستانی‌هاست. برماست که راه اقبال را ادامه دهیم و ادامه راهش نیز جز از طریق زبان فارسی میسر نیست».

از محتوای سخنان رؤسای بخشهای فارسی و پیشنهادهایی که در جلسات یا همایش یا حضور مطرح می‌کردند، نتیجه می‌شود که با اشتراک مساعی می‌توان برخی مشکلات را، که بسیاری از آنها تکراری هم بود ولی به رسم امانت آورده شده، برطرف کرد. همه ما پذیرفته‌ایم که آموزش یک زبان، کاری فنی و درواقع هنری است. باید به شیوه‌ها و ابزارهای پیشرفته آموزشی توجه کرد و برنامه‌های آموزشی بازنگری شود. بازنگری برنامه‌های درسی نیز یکسان نیست. برای تحقق بازنگری راه‌های زیر پیشنهاد می‌شود:

الف- بخشهای فارسی با دانشکده‌های ادبیات ایران ارتباط برقرار کنند و با همکاری یکدیگر به یک نقطه مشترک برسند و در اجرای بازنگری کتب درسی به‌طور مشترک اقدام کنند.

ب- به پیشنهاد بخشهای فارسی، کار بازنگری به‌وسیله مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، انجام شود. مرکز تحقیقات توان اجرای این کار را دارد و از امکانات مناسبی نیز برخوردار است که این‌جانب ناظر بوده‌ام.

ج- ممکن است بخشهای فارسی نخواهند رأساً کار بازنگری را انجام دهند و مایل باشند که دانشگاه‌های جمهوری اسلامی ایران این کار را انجام دهند.

د- بخش فارسی دانشکده‌ها یا دانشگاه‌ها راساً و با مساعدت مرکز تحقیقات این کار را انجام دهند و تصور می‌شود که این کار شدنی است و مرکز باید با بخشهای فارسی همکاری کند. شک نیست که کشورهای عربی برای ترویج زبان عربی هزینه‌های زیادی در پاکستان می‌کنند. ایران نیز باید این کار را بکند و گرنه از قافله عقب خواهد ماند و به لحاظ سیاسی هم زیان خواهیم دید. دولت پاکستان خواندن فارسی را منع نکرده، لکن عربی را اجباری کرده است. تجدیدنظر در کتب فارسی هم مهم است. اعتماد رؤسای بخشهای فارسی باید جلب شود تا دانشجویان بیشتری در رشته زبان فارسی ثبت‌نام کنند.

آقای جاوید حسین، سفیر پاکستان در ایران اظهار داشت (در تاریخ آبان ۱۳۸۱): «امنیت و پیشرفت اقتصادی تهران و اسلام‌آباد نیز به یکدیگر پیوسته است. لذا مردم پاکستان علاقه بسیاری در جهت بسط و گسترش روابط با جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهند. چنین احساسی در مقامات ایرانی هم مشاهده می‌شود. لذا اراده سیاسی دو کشور نیز بر تقویت روابط در پنجاه سال گذشته استوار بوده است. لکن عامل طالبان تأثیر منفی بر روابط دو کشور داشت که اکنون این موضوع فیصله پیدا کرده و فضا برای تقویت روابط بین دو کشور فراهم شده است.» به نظر می‌رسد اگر مجله‌ای منتشر شود و در آن اشعار اقبال، سعدی، حافظ، مولوی و دیگر شعرای فارسی زبان گنجانده شود بسیار مناسب است. این موضوع را رؤسای بخشها مطرح کرده بودند.

نکته مهم دیگر که در سراسر سخنان رؤسای بخشها به آن تأکید می‌شد، کمبود استاد متبحر زبان فارسی است که به‌طور جدی احساس می‌شود. این امر منحصر به دانشکده‌ها هم نمی‌شود، بل کالجها و دبیرستانها هم مرتبط است. البته مشکل اول مربوط به بخشهای زبان فارسی دانشگاه‌هاست لکن در گام بعدی باید وضع دانشکده‌ها و کالجها و دبیرستانها را هم در نظر گرفت.

یکی از راه‌حلها این است که دانشگاهی که به استاد زبان فارسی نیاز دارد، راساً استاد را استخدام کند و مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان و در واقع رایزنی فرهنگی در تأمین هزینه آن با دانشگاه‌ها همکاری کند.

راه‌حل دیگر اینکه، مرکز تحقیقات فارسی استاد زبان در اختیار دانشگاه‌هایی که اعلام نیاز می‌کنند، قرار دهد.

راه حل سوم اینکه، از استادان ایرانی برای تدریس دعوت شود، اما نه رسماً، البته این کار پیش‌بینی شده ولی تشریفات اداری هر دو کشور راه رسیدن به هدف را سد کرده است. منتها استادان بازنشسته‌ای هستند که التزام خدمت به دولت ندارند و علاقه‌مندند که آزادانه خدمت کنند و به دور از تشریفات اداری به پاکستان بروند و زبان فارسی را تدریس کنند. قدر مسلم این قبیل افراد پرسود و کم‌هزینه هم هستند. بدیهی است چنانچه این راه عملی شود و رایزنی فرهنگی هم همکاری کند، مشکل چند دانشگاه با تدریس یک تن در هفته به تناوب حل می‌شود.

راه حل چهارم اینکه به دانشجویان ممتاز بورس تحصیلی داده شود و آنان نیز کمک کنند. این امر هم سبب تقویت کادر آموزشی بخش مربوط می‌شود، هم اینکه مشکل زندگی و استخدامی آنان در آینده حل خواهد شد.

منابع

- ارشاد، نسرین اختر، موقعیت زبان فارسی در پاکستان، نامه فارسی، شماره دوم، ص ۲۲۱ و ۲۲۲.
- تبریزی، ایرج، سلسله مقالات، نشریه دانش پاکستان درباره زبان فارسی.
- روزنامه اطلاعات، ۸ شهریور ۷۵، شماره ۲۰۸۵۰، ویژه‌نامه سخنان رهبر معظم انقلاب اسلامی.
- روزنامه رسالت، دوشنبه ۶ آبان ۱۳۸۱، ص ۱۳، امنیت و اقتصاد ایران و پاکستان در مصاحبه با سفیر پاکستان در ایران.
- گزارش تفصیلی همایش رؤسای بخشهای فارسی دانشگاه‌های پاکستان، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان - اسلام‌آباد، ۲۹ و ۳۰ فروردین ۱۳۷۵، صفحات گوناگون.
- گزارش جلسه انجمن فارسی پاکستان، نامه فارسی، شماره سوم، سال اول، ص ۱۲۵.
- نقوی، علیرضا، زبان دین، زبان فارسی، مجموعه سخنرانیهای علیرضا نقوی، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، بی‌تا.